

Sine arte scientia nihil est

Изследвания в чест на проф. дфн Олег Георгиев

Sine arte scientia nihil est

Изследвания в чест
на проф. дфн Олег Георгиев

Съставител: Георги Каприев

София • 2019
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Съдържание

Думи от съставителя / 9

**Надредност и трансмодалност:
диалогични проекции на трансподобието**

Миглена Николчина (София) / 13

Без творчество науката е нищо

Евгени Латинев (София) / 23

Без да консултира, академията е нищо

Веселин Дафов (София) / 37

**За постигането на себе си като друг,
самоотношението и духовността**

Александър Андонов (София) / 49

„Плешив ли е настоящият крал на Франция?“

Анна Бешкова (София) / 66

Що е то контекст и дистекст?

Васил Видински / 77

**Бележки върху диалектиката на фикционално и реално
в науката и литературата**

Александър Кънев (София) / 89

Фикционалната реч между смисъла и истината

Тодор Полименов (София) / 108

**За перформативната логика на Остин и за молитвата
„За дързостно заклели се“ в славянския евхологий**

Мария Шнитер (Пловдив) / 139

Играта на шахмат в средновековна Европа

Цочо Бояджиев (София) / 147

**Презентативната теология на екзорсизма
и взаимопроникването при Мария-Магдалина
от цикъла „Дигби“ и други места**

Слава Янакиева (София) / 158

Фикционалната реч между смисъла и истината

Тодор Полименов (София)

1. Въведение

Научните интереси на Фреге са били в областите на логиката и философията на математиката. За целите на математико-философската си програма Фреге развива една логическа теория, която сменя парадигмата в логиката и задава хоризонта на съвременния подход към логическото. За тази цел обаче той е се видял принуден да се занимава най-напред с езика. Анализът на езика и по-точно на начина, по който говорим за света, е по същество методът, с чиято помощ той отхвърля редица традиционни понятия и въвежда в логиката напълно нови разграничения и ориентири. Впоследствие тъкмо получените при неговите логико-семантични анализи разбирания за функционирането на езика и подходът му към проблемите на логиката и философията на математиката от перспективата на въпроса за 'смисъла' на нашите изказвания са се оказали нещата, които са го превърнали – освен в създател на модерната логическа теория – и в един от основателите на философия на езика в аналитичната традиция. Така без заниманията с езика да са били за него цел сама по себе си, днес той се смята за един от класиците на философията на езика редом с автори като Пърс, Витгенщайн, Остин и др.

Още по-малко Фреге е възнамерявал когато и да било да развива теория за фикционалната реч. Нещо повече той, както изглежда, обсъжда фикцията и поетическата употреба на езика в своите съчинения само периферно. Съответните разсъждения рядко надскочат обема на фрагментарни бележки. При по-внимателно вглеждане се забелязват обаче няколко важни неща. Първо, позоваването на фикционалната реч дава на Фреге важен обект за сравнение, по отношение на който той очертава семантичните граници на собствените си логически изследвания. Второ, Фреге привежда неотклонно примери от фикцията в специфични тематични контексти, където обосновава точно определени зависимости между своите семантични категории. Трето, без да се стреми да дефинира фикционалната реч – и предпоставяйки, че вече я владеем, – той посочва нейни черти, които я различават от други начини на говорене и които можем да използваме, за да я характеризираме. Ето защо едно изследване на начина, по който Фреге тематизира фикцията, изглежда обещаващо както за осветляването на определени аспекти от неговата философия на езика, така и – което е по-важно от систематична гледна

точка – за възможността да разкрием интересни перспективи за схващане на своеобразието на фикционалната реч.

За да получим по-пълна представа за позицията на Фреге, е добре – редом с обсъждането на контекстите, където той се занимава експлицитно с фикцията, – да разгледаме и възможността за анализ на специфични фикционални изказвания, останали извън неговото ползрение, с помощта на инструментариума, който той ни предлага (а именно чрез езиковите разграничения, които прави, и понятията, които получава на тяхната основа). Примери за такива изказвания се привеждат често във вторичната литература, за да се подложи на проверка обяснителният потенциал на една „теория за фикцията от фрегеански тип“ (срв. Kühne 1995).

Разбира се, и дума не може да става, че при Фреге е налице *теория* за фикционалната реч. От друга страна обаче, Фреге разработва в детайли достатъчно семантични разграничения, които ни позволяват да развием подобна теория най-малкото в общи черти. Нека споменем тук по-важните: разграничението между 'смисъл' (*Sinn*) и 'референция' (*Bedeutung*), между 'обичайна' и 'непряка реч' (по-общо казано на езика на Карнап: между екстензионални и интензионални контексти), това между 'мисъл' и 'твърдение' (по-общо казано на езика на Сърл: между пропозиционално съдържание и илокуция) и т.н. Тук може да се добави и прагматиката на 'говоренето-като-че-ли', която ще бъде обсъдена по-долу.

Първият, който забелязва, че семантиката на Фреге съдържа елементи, които могат да се приложат за обяснение на фикцията, е, както изглежда, Карл Ашенбренер (Aschenbrenner 1968). Неговото изследване остава обаче ограничено единствено до обсъждане на възможностите за употреба на разграниченията от статията „Върху смисъла и значението“ (Frege 1892a) за обяснение на 'онтологията' на литературните произведения. Той не взема под внимание нито релевантните в този контекст пасажи, например от статията „Мисълта“ (Frege 1918), нито – което е по-съществено – е можел да се позове на по-късно публикуваните текстове от архива на Фреге, които разкриват редица допълнителни аспекти на неговото схващане за фикцията. Важен ориентир за по-нататъшните дискусии е статията на Сърл „Логическият статус на фикционалната реч“ (Searle 1975). Въпреки че представя нещата систематично и не споменава Фреге, Сърл предлага едно обяснение на фикцията, което най-малкото създава впечатление, че развива по-нататък Фрегеански идеи, поставяйки ги в по-широката рамка на теорията за речевите актове. Дали Сърл, за когото знаем, че се е занимавал със семантиката на Фреге, е бил повлиян в случая непосредствено от нея, не е толкова съществено. По-важно е, че развитият от него подход към фикционалната реч от перспективата на

теорията за речевите актове дава възможност да погледнем с нови очи и на разясненията на фикцията, които се съдържат в съчиненията на Фреге. Така можем да открием в тях определени черти, които бихме могли да наречем днес 'прагматически', и да констатираме, че Фреге най-малкото антиципира някои от ключовите възгледи на Сърл.

Редом с въпроса за природата на фикционалната реч (темата за говоренето във фикцията) семантичните разграничения на Фреге добиват актуалност най-вече в дискусиите за онтологическия статус на фикционалните обекти (темата за говоренето за фикционални персонажи и произведения). Особено предизвикателство за изследователите на Фреге представлява неомайнгианският подход на Терънс Парсънс (срв. Parsons 1975 и особено систематичното изложение в 1980); още повече, че Парсънс (Parsons 1982) взема на прицел директно 'фрегеанските теории за фикционалните обекти, за да покаже, че те по-скоро създават, отколкото решават проблеми, когато анализираме изречения, които сякаш подкрепят допускането, че има – по някакъв начин – обекти, които не съществуват. Такива изречения са например:

- (1) Шерлок Холмс е фикционален детектив, по-известен от който и да е реален детектив от настоящето или миналото.
- (2) Един фикционален детектив е по-известен от който и да е реален детектив¹.

Разбира се, реакциите от страна на фрегеанците не закъсняват (срв. Gabriel 1987; Künne 1995), а дебатите относно Фрегевото схващане за фикцията и приложението на неговите разграничения за нейното обяснение продължават (срв. за по-новото състояние на дискусиата Textor 2011).

2. Фикция и *Dichtung*

Централно понятие в семантиката на Фреге е понятието за истина (Frege 1897, с. 139 сл.; 1918, с. 58 сл.; 1919b, с. 273). То според Фреге е недефинируемо. Тъй като истината е първичен феномен, понятието за нея не може да бъде разложено на логически по-прости елементи и дефинирано чрез тях. Ето защо ние трябва да *изхождаме* от истината и да я използваме като ориентир при по-нататъшните си логико-семантични дистинкции. Откъде знаем обаче, че при даден феномен изобщо става

¹ (2) следва от (1). Докато при (1) обаче дискусиата относно неговия смисъл би се завъртяла вероятно около метаезиковия въпрос дали името „Шерлок Холмс“ се отнася към нещо, (2), както изглежда, е особено пикантен пример, тъй като според анализа на модерната логика чрез него непосредствено се прави твърдение за съществуване: „ $\exists (x \text{ е фикционален детектив} \wedge \forall y (y \text{ е реален детектив} \rightarrow x \text{ е по-известен от } y))$ “.

дума за 'истина'? В тази връзка можем само да констатираме: истината получава *израз* в речевия акт на твърдене: в изричането на едно изречение с 'утвърдителна сила' (Frege 1915, с. 272; 1918, с. 63). Който е овладял практиката на правене на твърдения, той вече знае какво означава да се говори с претенция за истинност и съответно да се казват истини. На този фон не е изненадващо, че и темата за фикционалната реч се появява в съчиненията на Фреге именно във връзка с въпроса за истината.

Когато говори за 'фикция', Фреге употребява немската дума „Dichtung“ и производните от нея думи и словосъчетания: „dichterische Sprache, „dichterischer Gebrauch“, „Dichtkunst“, „Dichter“. Редом с 'фикция' Dichtung може да означава и 'поезия' (в по-тесен смисъл 'лирика', в по-общ 'художествено произведение'), като същото важи и за производните: 'език на поезията', 'поетическа употреба', 'поетическо изкуство', 'поет' и т.н. Фреге употребява тъкмо думата „Dichtung“ най-вероятно, за да подсили контраста между фикционалната реч, която е, така да се каже, освободена от обвързаността с истината – от ангажимента да се говори истинно – и научния език, с чиято помощ се преследва целта на науките, а именно да се откриват истини.

Фреге говори за 'Dichtung' в два различни тематични контекста. От една страна – по отношение на изреченията без 'стойност по истинност'. Това са онези изречения, които, макар че изразяват 'мисли', принадлежат към областта на фикцията (а именно те са 'Dichtung'), защото съдържат на субсентенциално ниво изрази, които нямат референциална тежест. От друга страна – по отношение на изразни средства, чрез които се постига т.нар. 'оцветяване' ('Färbung') на мисълта (Frege 1892a, с. 31; 1897, с. 151; 1906b, с. 214; 1918, с. 63 сл.). Това са такива части на изречението, чиито значения не влияят върху ядрото в неговото съдържание, способното да носи стойности по истинност, т.е. върху мисълта, но все пак го украсяват с характерни орнаменти. В тези случаи – а именно, когато ролята на определени езикови единици е да служат за естетическа наслада, като придават на речта благозвучие (ритъм, мелодия) или като събуждат определени чувства и фантазии във възприятието на слушателя и читателя – преводът на „Dichtung“ с „фикция“ не е подходящ. Тук няма да се занимавам с поетическата употреба на езика, а само с фикционалната реч. Също така ще оставя настрана фигуративното говорене, което си служи с метафори, аналогии, сравнения и други реторически фигури. То може да се появява както във фикционалния, така и в нефикционалния дискурс (метафори например се употребяват и в езика на науката, срв. Searle 1975, 60).

Нека, преди да навлезем в детайлите на схващането на Фреге, дадем едно първоначално определение за 'фикция', което се позовава на

позиции от Фреговите съчинения. Това, както ми се струва, би улеснило нашето разбиране повече, отколкото, ако обратно, бихме стартирали директно с анализ на детайлите, и то така, както те са пръснати из текстовете на Фреге.

Когато в обичайната реч – и при обичайни обстоятелства – изричаме едно съобщително изречение, ние правим едно твърдение. Ние издигаме претенцията: нещата в света стоят така, както ги казваме. Тази претенция може да се нарече претенция за истинност. Който твърди, че нещата в света стоят така и така, казва, *че е истина*, че нещата в света стоят така и така. С други думи, който употребява едно съобщително изречение по обичаен начин, претендира, че казва една истина. Обратно, който изрича едно съобщително изречение във фикционалната реч, т.е. с намерение да употреби това изречение фикционално – и в контекст, който прави неговото намерение разпознаваемо, – той се държи така, *като че ли* прави твърдение (Frege 1897, с. 142; 1917, с. 33 сл.; 1918, с. 63). В този случай ние знаем: той не се обвързва с истинността на онова, което казва. Докато при обичайната употреба семантичната роля на съобщителните изречения се състои в това (i) да изразяват мисли и (ii) да полагат тези мисли като истинни, то изричането на съобщителни изречения във фикцията модифицира техните семантични правила по такъв начин, че изреченията все още изразяват мисли, но чрез тяхното изричане мислите не се полагат като истинни, а се представят като такива само ‘привидно’, т.е. само в рамките на фикционалния контекст.

Това се отразява и върху семантичните правила на частите на изречението. Когато някой употребява едно (просто) съобщително изречение, за да направи едно твърдение (за да каже една истина), ние *предпооставяме*, че той се отнася към определен предмет или определени предмети в света чрез собствените имена или определителните описания, появяващи се в изречението (в противен случай изречението не би могло да бъде нито истинно, нито неистинно). Обстоятелството, че говорещият фикционално само се държи така, *като че ли* твърди нещо, му дава възможност и само да се държи така, *като че ли* се отнася към нещо със собствените имена или определителните описания, които употреба (Frege 1892b, с. 133). Следователно, саморазбиращата се предпоставка (*selbstverständliche Voraussetzung*, Frege 1992a, с. 40) на обичайното утвърдително говорене, че предметите, за които става дума, съществуват – т.е. че употребяваните собствени имена и определителни описания не са празни – е снета във фикционалната реч.

Нещо подобно можем да установим и при предикатите. Ако тяхната семантична роля се състои в това да класифицират предмети, а това става тогава, когато те съдържат критерии, въз основа на които може

да се реши за всеки произволен предмет дали предикатът е истинен за него, или не, то ние бихме могли да кажем, че за фикционалната употреба на един предикат би било достатъчно той да има смисъл (да допринася нещо към израза на мисълта), макар и невинаги да съдържа ясни принципи за класификация. Нека вземем за пример думата „моли“ („μῶλυ“) от *Одисея* (Frege 1892b, с. 133). Според разказа на Омир моли е вълшебно растение, което има млечно бял цвят и черен корен. Това описание ни запознава с няколко свойства, които едно растение трябва да има, за да бъде едно моли, и ние можем да кажем, че думата „моли“ ги включва в смисъла си като признаци (*Merkmale*). Тези признаци обаче не са достатъчни, за да можем да решим за всеки предмет, който бихме могли да вземем, дали за него би било истинно да кажем, че е моли, или не. Това е така, защото дори и да приемем, че са необходими, за да характеризираме нещо като моли, тези признаци очевидно не са достатъчни. Нещо повече, те описват сякаш само черти, които засягат външния облик на въпросното растение, но не и неговата основополагаща структура (‘субстанциална форма’), която би превръщала определен къс материя в растение от вида ‘моли’. Следователно думата „моли“, така както я познаваме от *Одисея*, не е подходяща за същинско класифициране на предмети. Това не пречи обаче тя да има смисъл, въз основа на който ние разбираме частите от *Одисея*, в които моли се появява, например когато Хермес дава на Одисей едно моли, за да може той да се предпази с него от магията на Цирцея. По аналогия с целите съобщителни изречения и сингуларните термини сега можем да кажем: който употребява един предикат в едно фикционално изречение, само се държи така, *като че ли* класифицира с него обекти – така както моли само привидно описва едно растение в разказа за Одисей.

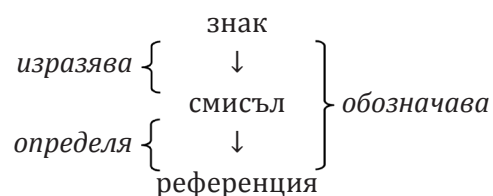
Нашата първоначална дефиниция е следната. Фикционалната реч е едно говорене-като-че-ли. В него семантичните правила на изреченията, сингуларните термини и предикатите биват преобразувани по такъв начин, че обичайните функции на тези изрази биват изпълнявани в един ‘като-че-ли’ модус на употреба. Фреге се ограничава, наистина, само до утвърдителната реч, защото тя се намира в непосредствена връзка с въпроса за истината, но в едно фикционално произведение се правят не само твърдения, но разбира се, и се задават въпроси, дават се заповеди, правят се обещания, формулират се предположения и т.н. По отношение на речевите актове на питане, заповядване, обещаване и т.н. ние можем да кажем нещо подобно на онова, което констатирахме за речевия акт на твърдене: във фикцията въпросите са като-че-ли-въпроси, заповедите – като-че-ли-заповеди, обещанията като-че-ли-обещания и т.н.

3. Мисли без стойност по истинност

След като вече разполагаме с предварителен ориентир за това какво е фикционална реч, нека видим сега в повече детайли как въпросът за фикцията се появява във Фрегевите съчинения.

Фреге започва да се позовава на фикционалната реч едва след като прецизира семантично своята логика, най-напред чрез строгата разлика между знак и обозначено, а после – което е по-важно за настоящата тема – чрез различаването на два компонента в ‘семантиката’ на всеки логически релевантен знак: смисъл и референция. Преди това само на едно място в *Основите на аритметиката*, където обсъжда границите на областта, върху която се разпростират геометрическите истини, той казва, че доколкото са нагледни (*anschaulich*) дори най-смелите фантазии в митовете и фикцията, които оставят „животни да говорят, ... камъни да се превръщат в хора, а хора – в дървета“, са подвластни на законите на геометрията (Frege 1884, § 14).

Тъй като темата за смисъла и референцията на един знак (сингуларен термин, предикат, изречение) задава рамката, в която Фреге обсъжда фикцията, нека опишем семантичните категории ‘смисъл’ и ‘референция’ най-общо по следения начин: смисълът на един знак е това, което схващаме, когато разбираме знака; референцията е онова, към което се отнасяме с този знак. Знакът *изразява* своя смисъл и *обозначава* своята референция, при което смисълът опосредства отношението между знака и референцията: смисълът *определя* референцията (представя я по определен начин и от определена перспектива), така че изразявайки един смисъл, знакът обозначава определения от смисъла референт. Следната схема може да онагледи това:

Една и съща референция може да бъде представяна от различни смисли (а именно от различни перспективи), а един и същ смисъл може да бъде изразяван от различни знаци.

В контекста на разграничението между смисъл и референция позоваването на фикцията се появява за пръв път в едно писмо до Хусерл от 24.05.1891 г. (Frege 1891, с. 96). В него Фреге обсъжда референциите на предикатите (*Begriffswörter*) и ги различава от референциите на сингу-

ларните термини (*Eigennamen*), като при това обръща внимание, че докато за фикционалната употреба на езика (*den dichterischen Gebrauch*) е достатъчно знаците да имат смисъл, то за научната употреба не бива да липсват и референциите².

Първото място, където темата за фикцията е обсъдена по-подробно и където тя играе ключова роля в хода на аргументацията, е „Върху смисъла и значението“. Тук Фреге обосновава две тези: (i) че собствените имена (и по-общо: сингуларните термини) имат не само референция (‘значение’), но и смисъл; и (ii) че изреченията (и по-точно: съобщителните изречения) имат не само смисъл, но и референция (‘значение’). Тъкмо в прехода от (i) към (ii) темата за фикцията е част от аргументацията, мотивираща въвеждането на стойностите по истинност като референции на изреченията (срв. също Frege 1902, с. 235).

Аргументацията е следната. Сингуларните термини имат смисъл и референция (това вече е показано), но имат ли смисъл и референция целите изречения? Те изразяват мисли (това е очевидно), но дали мисълта е техният смисъл, или тяхната референция? Мисълта се намира във функционална зависимост от смисъла на сингуларния термин, но не и от неговата референция (това се вижда от факта, че при заместване на корелативни сингуларни термини в едно изречение мисълта, която това изречение изразява, се променя, докато при заместване на синонимни сингуларни термини – не). Ето защо мисълта следва да бъде разглеждана по-скоро като смисъл на изречението. Но има ли изрече-

² Следвайки традиционното разграничение между съдържание и обем на едно понятие, Хусерл е бил склонен да смята, че един генерален термин (*Gemeinname*) се отнася към едно множество от обекти по същия начин, по който един сингуларен термин се отнася към един определен предмет. На това Фреге възразява, че един генерален термин – за разлика от един празен сингуларен термин – може да има научна употреба, дори и когато под понятието, което той обозначава, не попада нито един предмет (когато множеството, което понятието определя, не съдържа нито един елемент). За пример можем да вземем „спътник на Венера“: изречението „Венера няма спътници“ („Няма нито едно нещо, което е спътник на Венера“) има не само смисъл, но и казва една истина. Към множествата ние реферираме не с предикати („... е спътник на Венера“), а с абстрактни сингуларни термини („множеството на спътниците на Венера“). Референцията на един предикат е една функция, която съотнася предмети (референции на сингуларни термини) със стойности по истинност (референции на изречения). Фреге нарича тази функция ‘понятие’. Ето защо понятието не е смисълът, а референцията на един предикат. Смисълът е перспективата, в която понятието е дадено. Например предикатите „... е червен“, „... има цвета с най-дълга дължина на вълната“ и „... е с цвят като кръвта“ имат различен смисъл, но една и съща референция.

нието тогава и референция? Знаем, че има сингуларни термини, които имат само смисъл, но не и референция. Такива са например собствените имена във *фикцията*. Ние разбираме изречението:

(3) Одисей бе оставен дълбоко спящ на брега в Итака.

Ние схващаме неговия смисъл. То изразява една мисъл. Името „Одисей“ също има смисъл, защото, ако нямаше, (3) щеше да съдържа *част*, която няма смисъл, а тогава и *цялото* изречение също нямаше има (срв. за този аргумент и Frege 1914b, с. 128). Най-вероятно „Одисей“ обаче няма референция. Това за нас не е проблем, докато се намираме в областта на фикцията. Никой не очаква от фикционалните имена да обозначават реални предмети. От друга страна, изглежда естествено да предположим, че референцията на изречението – ако изречението изобщо има референция редом със своя смисъл – би била нещо, което се намира в определена връзка с референциите на неговите части. Има ли случаи, в които ние изискваме от едно име да има не само смисъл, но и референция? Кога смисълът на името не ни е достатъчен? Кога задаваме въпроса за неговата референция? Кога питаме например дали името „Одисей“ има референция, дали Одисей е съществувал?

Във всеки случай тези въпроси не възникват във фикцията. Ние започваме да ги задаваме, след като поставим въпроса за *истината* на (3) – след като за нас стане интересен въпросът дали историята, от която (3) е част, е истинна. За да може (3) да бъде истинно (или неистинно), трябва да е изпълнена предпоставката, че собственото име „Одисей“ от (3) не е празно, т.е. че то има референция. Стойността по истинност на едно (просто) изречение е онзи негов аспект, който зависи непосредствено от това кой е предметът, за който изказваме нещо чрез предиката. Ако такъв предмет не съществува, изречението няма да може да има стойност по истинност. Точно както едно изречение няма смисъл, ако една негова част няма, така едно изречение няма стойност по истинност, ако една негова част е без референция. С въпроса за истината обаче – казва Фреге – ние напускаме областта на фикцията. Попитаме ли за истината на (3), ние повече не разглеждаме (3) като част от една фикционална история. Започваме да се интересуваме от факти – от това дали (3) изобразява истинно определено положение на нещата от света.

В този контекст Фреге обръща внимание на една особеност, която Сърл (1975, с. 60) по-късно ще използва, за да прокара разграничителна линия между обичайното говорене и фикционалната реч. Който се обвързва с истината на (3), изрича (3) *сериозно*. Напротив, разпознавайки (3) като част от един фикционален разказ, ние знаем, че (3) не трябва да се взема сериозно: тук изричането на (3) е, така да се каже, само ‘игра’.

Чрез фикционалната употреба на (3) не се казва една истина (не се казва обаче и една неистина), а просто се изразява една мисъл, която се представя като истинна само привидно (*scheinbar*) – само за целите на играта (срв. Frege 1897, с. 142; 1918, с. 63).

В един ръкопис, в който темата за разграничението между смисъл и референция – обсъдена във „Върху смисъла и значението“ само за случая на сингуларните термини и изреченията – бива развита непосредствено по-нататък, като това разграничение се обяснява и за случая на предикатите (за да не бъде обърквано с традиционното разграничение между съдържание и обем на едно понятие, срв. бел. 2), Фреге отново се позовава на фикцията (Frege 1892b, с. 128, 133 сл.). Това е единственото място, където редом с обичайните примери за референциално празни сингуларни термини – като собственото име „Навзикая“ – Фреге споменава и фикционалната употреба на предикати, като дава примера с цитираната по-горе дума „моли“. Поантата тук е същата като тази във „Върху смисъла и значението“: когато се интересуваме от истината, ние питаме за референцията на субсентенциалните изрази (или предпоставяме, че те имат такава). Където не поставяме въпроса за истината, както е във фикцията, ние се задоволяваме със смисъла на думите и изреченията (срв. също Frege 1904, с. 247).

4. Твърдения без утвърдителна сила

Ръкописът „Логика“ от 1897 г., който съдържа най-пространното обсъждане на темата за фикцията в съчиненията на Фреге, разкрива някои нови аспекти в неговото схващане за фикционалната реч. Този ръкопис е интересен и с това, че показва за пръв път основната линия, в която Фреге разгръща семантичните си дистинкции (и чиято посока е точно обратната спрямо тази от изложението във „Върху смисъла и значението“): Фреге тръгва от понятието за истина, въвежда изречението и мисълта (смисъла на изречението) като единиците, при които става въпрос за истинност, и дефинира след това смисъла на частите на изречението като техния принос към израза на смисъла на цялото изречение (към израза на мисълта), за да направи накрая разграничението между смисъл и референция при субсентенциалните изрази – и то не без сравнение на ‘сериозното’ и насочено към истината говорене с фикционалната реч, която, наистина, е смислена, а именно нейните изречения изразяват мисли, но която, доколкото съдържа имена без референция, съдържа и изречения без стойности по истинност.

Темата за фикцията се въвежда по следния начин (Frege 1879, с. 141 сл.). Една *същинска* мисъл (*eigentlicher Gedanke*) е винаги или истина, или

неистинна. Има обаче и един трети случай, а именно този на привидните мисли (*Scheingedanken*): те не са нито истинни, нито неистинни. Такива са мислите във фикцията (срв. също Frege 1906b, с. 214; 1914b, с. 128; 1919a, с. 143 и 157; 1923, с. 41). Тъй като Фреге изрично нарича тези привидни мисли 'фикция', ние можем да използваме неговия критерий за привидна мисъл, за да дефинираме фикцията:

(F) смисълът на едно изречение е фикция, ако това изречение съдържа привидно собствено име (*Scheineigenname*).

Едно собствено име е привидно, когато има смисъл, но не и референция. Както изглежда, референциално празните собствени имена (и по-общо: референциално празните сингуларни термини) 'инфицират' изреченията, в които се появяват, с липса на стойност по истинност. Това е така, защото стойността по истинност не е нищо друго освен референция на изреченията. Тя е функция от референциите на субсентенциалните изрази. Ето защо, ако едно изречение съдържа част, която няма референция, и самото то няма да има.³ В този смисъл нито изреченията:

(4) Сцила има шест глави

и

(5) Вилхелм Тел прострелял ябълка на главата на сина си

нито техните отрицания биха могли да бъдат са истинни, защото имената „Сцила“ и „Вилхелм Тел“, макар и да имат смисъл, нямат референция. Следователно (4) и (5) са фикционални (срв. също Frege 1914a, с. 250).

Нека наречем (F) 'семантичен' критерий за фикция. Като се позовава на семантичното свойство на един сингуларен термин да (има само смисъл, но да) няма референция, (F) формулира едно достатъчно (макар и не необходимо) условие за това нещо да бъде фикция (за това кои изречения следва да се характеризират като фикционални). Този критерий е смущавал интерпретаторите на Фреге, защото според (F) излиза, че например:

(6) Вулкан предизвиква смущенията в орбитата на Меркурий

и

(7) Авторът на *Principia Mathematica* доказва логическата природа на аритметиката

³ В бележка под линия Фреге тук изрично изключва случаите, в които едно привидно собствено име се появява в непряка реч (в интензионални контексти). Както ще видим, това ще бъде важно при обяснението на истинността на твърденията *относно* фикционални персонажи и произведения.

са изречения от фикцията, защото „Вулкан“, както се оказва, е референциално празно име, а определителното описание „авторът на *Principia Mathematica*“ се удовлетворява от повече от един предмет, а именно от Ръсел и Уайтхед. Ако (F) беше адекватно, то немалка част от историята на науката би се оказала фикция, а това би означавало: тя би се състояла от изречения, които не са нито истинни, нито неистинни.

В непосредствено следващия текст Фреге развива разсъжденията си за фикцията обаче по следния начин:

Поезията [Dichtkunst] – също например като рисуването [Malerei] – има за цел привидността [Schein]⁴. Твърденията във фикцията [Dichtung] не бива да се вземат сериозно: те са само привидни твърдения [Scheinbehauptungen]. Също и мислите не бива да се вземат сериозно като в науката: те са само привидни мисли. Ако Шилеровият *Дон Карлос* трябваше да се разглежда като история, то тази драма щеше да бъде неистинна в по-голямата си част. Но едно фикционално произведение изобщо не предполага да се взема сериозно по този начин – то е игра. Също и собствените имена в него са привидни собствени имена, макар че съответстват на имена на исторически личности, и не бива да се вземат сериозно. Нещо подобно имаме в случая на една историческа картина. Като произведение на изкуството тя изобщо не издига претенцията, че показва действителния развой на събитията. Едно изображение, което би представлявало с фотографска точност някакъв значим исторически момент, не би било произведение на изкуството във висшия смисъл на думата, а би следвало да се сравнява по-скоро с анатомична рисунка в научно съчинение (Frege 1897, с. 142).

Фреге дава тук втори критерий за фикция. Нека го наречем 'прагматически', защото засяга *употребата* на собствените имена и изреченията. Дали една реч е фикционална, или не, не се решава въз основа на семантичните (или синтактичските) свойства на изразите, които я съставят, а се показва в контекста на нейната употреба. Примерът с *Дон Карлос* на Шилер е свидетелство за това. Ние можем да употребим собственото име „Дон Карлос“, за да се отнесем с него към сина на испанския крал Филип II, и така да формулираме изречения, които описват факти от историята, но можем и – както прави Шилер – да употребим това име само за да се държим така, като че ли се отнасяме към сина на испанския крал, и така да съчиним разказ, който няма никаква или почти никаква връзка с действителността. В този случай разказът ще се състои от изречения, с

⁴ Това обяснение на 'Dichtkunst' с помощта на 'привидността' и после на 'играта' напомня на пасажи от естетиката на Кант: „Поезията [Dichtkunst] играе с привидността, която създава по желание, но без с това да заблуждава; защото самата тя обявява заниманието си само като игра“ (Kant 1790, § 53).

които разказвачът само се държи така, като че ли описва факти. Той ще прави твърдения, но ние ще знаем, че това са само 'привидни' твърдения. При такава употреба на изреченията и съответно на появяващите се в тях имена ще знаем: въпросът за истината на казаното и въпросът за съществуването на предметите, за които говорим, тук са неуместни. Разказът е игра. Който не разбира това, не разбира поантата (смисъла, целта) на езиковата игра на разказване на фикционални истории⁵.

Както едно фикционално произведение, например *Дон Карлос* на Шилер, позволява да се обърка с исторически трактат, така и обратно, един добре написан исторически трактат може да се постави например като театрална пиеса (срв. Searle 1975, с. 59; Gabriel 1983, с. 7). Направи ли се това обаче, ние вече знаем: неговите изречения не трябва да се вземат сериозно. Това означава: в *този* контекст не е релевантно дали условията за истинност на изреченията и съответно условията за референция на сингуларните термини са изпълнени.

Има литературни произведения, в които редом с фикционалните собствени имена като „Пиер Безухов“ и „Шерлок Холмс“ се появяват и нефикционални имена като „Михаил Кутузов“, „Наполеон“, „Москва“, „Лондон“, „Бейкър Стрийт“, отнасящи се, очевидно, към реални обекти. Има романи, в които фикционални имена се употребяват вместо нефикционални, за да се отнасят отново, както изглежда, към реални обекти (например „Ебенецер Скрудж“ от *Коледна песен* на Дикенс към политика Джон Елуис или „българите“ от *Кандид* на Волтер към прусаците). Можем ли да кажем, че редом с изреченията без стойност по истинност и може би редом с известен брой неистинни изречения такива произведения на фикцията все пак предават определени познания? Че от тях можем да научим нещо за историята или географията? Може би само част от едно литературно произведение е фикционална, докато друга част казва определени истини? Това предположение сякаш се потвърждава и от факта, че авторите на литературни произведения често вмъкват между сингуларните изречения за личности, места и събития универсални изказвания за човека и света изобщо (например „Няма нищо добро или лошо. Само мисленето ни го прави такава“ от *Хамлет* на Шекспир, срв. също Searle 1975, с. 73 сл.; Gabriel 1983, с. 8). Докато Фрегевото семантично определение за фикция допуска разделянето на един литературен текст на фикционална и нефикционална част, то неговият прагматическия подход е еднозначен: във фикцията е безсмислено да повдигаме

⁵ Той би бил в положението на някой, който познава, наистина, правилата на играта на шах, т.е. знае как се местят фигурите по дъската, но не знае, че *целта* на шаха е да матираш противника. Ако такъв човек наблюдава една партия шах, ние с основание можем да кажем, че той *не разбира* какво точно се случва.

въпроса за истината по отношение на която и да е част от текста – независимо дали в него се появяват исторически или географски имена и дали той се състои от универсални изречения. Фикционалните произведения нямат познавателна стойност в собствения смисъл на думата. В този пункт Фреге е, както изглежда, емотивист⁶.

В едно писмо до Ръсел от 28.12.1902 г. Фреге прецизира схващането си за фикцията, като изоставя говоренето за 'привидни мисли' и оставя единствено говоренето за 'привидни твърдения'. Наистина, той продължава да смята, че има изречения, изразяващи мисли, които не са нито истинни, нито неистинни (защото в тези изречения се появяват сингуларни термини без референция), и че *такива* мисли принадлежат към фикцията, но въпреки това според него мислите, изразявани във фикционалните произведения, не са по-малко мисли от онези, които са носители на стойности по истинност. Както при изреченията, така и при субсентенциалните изрази смисълът е независим от референцията и затова въпросът дали нещо е мисъл, или не, не може да зависи от обстоятелството дали то е истинно, неистинно или без стойност по истинност. Ето защо словосъчетанието „привидна мисъл“ е подвеждащо. Нещо повече, то не е в състояние да отличи фикционалната реч в нейното своеобразие, както примерът с „Дон Карлос“ показва.

Запазването само на говоренето за 'привидни твърдения' свидетелства за по-голямата тежест на прагматическото пред семантичното обяснение на фикционалната реч. Докато въпросът за мисълта, че *p*, засяга въпроса за *смисъла* на изречението „*p*“ (т.е. въпроса за дескриптивното ядро в съдържанието на „*p*“, което се явява носител на стойността по истинност), то въпросът за твърденето на „*p*“ се появява в контекста на въпросите за онова какво *правим*, когато употребяваме едно изречение (а именно: твърдим нещо, питаме за нещо, заповядваме нещо, обещаваме нещо; или: правим се, че уж твърдим нещо, правим се, че уж питаме за нещо, правим се, че уж заповядваме нещо и т.н.). Фреге (1902, с. 235) казва сега: мисли биват *изразявани* и във фикцията. Разликата с обичайната реч е единствено в това, че във фикцията те биват утвърждавани *привид-*

⁶ Във всеки случай Фреге ограничава понятието за *познание* до понятието за *истина* (= истинна мисъл): „познание имаме там, където определена мисъл бива призната за истинна“ (Frege 1924, с. 286); и: „ние не можем да познаем в нито едно нещо някакво свойство, без с това същевременно да намерим за истинна мисълта, че това нещо има това свойство“ (Frege 1918, с. 61). Фреге вероятно не би отрекъл, че едно произведение на фикцията *като цяло* (по пътя на една фикционална история) би могло да предаде известен 'опит' (тази позиция се поддържа от Gabriel 1983), но както изглежда, не би нарекъл подобен индивидуален опит 'познание'.

но. „Затова и не можем да обвиним един поет [Dichter] в лъжа, когато той казва съзнателно нещо неистинно в своята поезия [Dichtung]“ (пак там). Така Фреге измества акцента при характеризиранието на фикционалната реч от разграничението между мисли със стойност по истинност и мисли без стойност по истинност към едно друго свое разграничение: това между изразяването и утвърждаването на една мисъл.

Преди да установим дали една мисъл, че *p*, е истинна, или не, ние трябва да я схванем (това може да стане например чрез въпрос „дали *p*?“, хипотеза „да допуснем, че *p*“ и т.н.). Фреге нарича схващането на мисли ‘мислене’ (*Denken*), а признаването на мисли за истинни – ‘отсъждане’ (*Urteilen*). Ние признаваме за истинна мисълта, че това и това е така и така, като отсъждаме: „това и това е така и така“. Установим ли обаче, че тази мисъл е неистинна, ние установяваме същевременно, че нейното отрицание е истинно. Тогава можем да отсъдим: „не е вярно, че това и това е така и така“. Признаването на една мисъл за истинна и отхвърлянето на нейната контрадикторно противоположна мисъл като неистинна не са две действия, а две страни на едно и също действие (Frege 1906b, с. 214).

Мисленето (схващането на мисли) и отсъждането са два ментални акта, като вторият предпоставя първия. Тъй като според Фреге (срв. 1924, с. 288) ние нямаме друг достъп до една мисъл освен чрез изречения, мисленето и отсъждането са свързани с определени речевни актове. За схващането на мисълта ние се нуждаем, следователно, от нейното езиково изразяване. По същия начин за съобщаването на съждението, че признаваме една мисъл за истинна, ние се нуждаем – освен от езикови средства за изразяването ѝ – по-нататък и от такива за нейното утвърждаване. В естествените езици обаче изразните средства за тези две действия са преплетени. Който изрича едно съобщително изречение, например:

(8) Слънцето е изгряло,

със самото това издига претенция за истинност на казаното. Тук изразяването на мисълта и нейното утвърждаване съвпадат, защото и двете се постигат чрез формата на съобщителното изречение. За да обърне внимание на разликата между изразяване и утвърждаване, Фреге дава примери с условни и въпросителни изречения. В изречението:

(9) Ако слънцето е изгряло, то небето е облачно

ние само изразяваме мисълта, че слънцето е изгряло, без да твърдим, че това е факт. Онова, с чиято истинност се ангажираме, е, че облачността на небето би била налице, ако е изпълнено условието, че слънцето е изгряло – ако е истина, че слънцето е изгряло. С (9) не казваме обаче дали

това условие е изпълнено и съответно дали това, че слънцето е изгряло, е истинно. По подобен начин и във въпроса:

(10) Изгряло ли е слънцето?

мисълта за изгрева на слънцето е изразена, без да е утвърдена като истинна. С (10) ние тепърва подтикваме към утвърждаване в смисъла на: „(8) – да или не?“.

Развивайки тези разграничения, Фреге привежда фикционалната реч като пример за употреба на езика, при която изразяваме мисли, без (същински) да ги твърдим. Изразяването и твърденето на мисли не са обаче езикови действия от един и същ порядък. За ‘изразяване’ – също например като за ‘обозначаване’ – говорим, когато описваме значенията на езикови единици и съответно техните отношения към света. Изразяването е, следователно, семантична категория. Твърденето е по-скоро прагматическа категория. То е едно от нещата, които извършваме чрез употребата на изречения в определени езикови ситуации. В тази връзка Фреге въвежда термина ‘утвърдителна сила’ (*behauptende Kraft*). С него той описва дали с изразяването на една мисъл се прави твърдение, или не. Например докато думите „слънцето е изгряло“ са изречени в (8) с утвърдителна сила, в (9) те са изречени без утвърдителна сила, макар че цялото комплексно изречение (9) е изречено с утвърдителна сила. В терминологията на Сърл можем да кажем: утвърдителната сила е една от илокутивните сили, с които се извършват речевите актове. Например речевият акт, който се извършва с (10), има същото пропозиционално съдържание като този, който се извършва с (8), но неговата илокутивна сила е различна, а именно тя е въпросителна (срв. Searle 1969, § 2.4). Фреге казва в този случай, че (8) и (10) изразяват една и същата мисъл, но докато в (8) тази мисъл се утвърждава (полага се като истинна), в (10) по отношение на нея се изисква отговор в смисъла на „да“ или „не“ (т.е. на утвърждаване на тази мисъл или на утвърждаване на нейната противоположност, срв. Frege 1918, с. 62).

Докато при тематизирането на ‘имащите само смисъл’ знаци – т.е. на изреченията без стойност по истинност и собствените имена без референция – примерите на Фреге за фикция бяха реч, в която се срещат митологични или легендарни собствени имена („Одисей“, „Навзикая“, „Сцила“, „Вилхелм Тел“), а в прагматическото обяснение се появи примерът със собственото име „Дон Карлос“, което може да има както фикционална, така и нефикционална употреба, то при изхождането от разграничението между изразяване и утвърждаване на мисли на преден план излиза фигурата на един актьор на сцената (*Schauspieler auf der Bühne*) и неговите думи. Този пример се среща, наистина, още във „Върху смисъла

и значението“ – в една бележка под линия, където Фреге (1892a, с. 33) говори за „знаци, които следва да имат само смисъл“ („Zeichen, die nur einen Sinn haben sollen“) и определя като такива *знаци* думите на актьора върху сцената и дори неговите действия и самия него. Сега обаче той представя нещата така: актьорът на сцената изрича изречения без утвърдителна сила (Frege 1915, с. 272). И по-общо: във фикцията се говори без утвърдителна сила (Frege 1906b, с. 214).

Нека, за да завършим темата за това каква е природата на фикционалната реч според Фреге, приведем два малко по-големи цитата и видим с тяхна помощ какво е отношението между едно твърдение и едно привидно твърдение. Първият е от едно писмо до Хуго Динглер от 06.02.1917 г.:

Схващайки една мисъл, ние мислим; признавайки една мисъл за истинна, ние отсъждаме, а съобщавайки едно съждение, ние твърдим. Две различни неща са само да изразяваме една мисъл и същевременно да я утвърждаваме. Кое от двете се случва, е разпознаваемо често само по външните обстоятелства. Онова, което казва актьорът на сцената, има най-често формата на съобщителни изречения и изречено извън сцената, би било разбрано най-често също като твърдение; но ние, разбира се, знаем: на сцената то не е сериозно, то е само игра. Актьорът само се държи така, *като че ли* твърди нещо, както и само се държи така, *като че ли* иска да промуши някого с нож, и ние не можем да го обвиним в лъжа по същия начин, по който не можем да го обвиним и в опит за убийство. Онова, което се говори на сцената, се казва без утвърдителна сила. Но и в езика на науката понякога една мисъл само се изразява, без да се полага като истинна, например във въпросителни и условни изречения. Ето защо аз правя разлика между мисли и съждения, между изрази на мисли и твърдения. (Frege 1917, с. 33 сл.; *подч.* – Т.П.)

Тук говоренето-като-че-ли, което въведохме в началото на статията, е посочено експлицитно като отличителна черта на фикционалната реч (срв. също Frege 1914a, 252). Нека видим и един пасаж от „Мисълта“, където Фреге обсъжда отношението между твърденията и привидните твърдения (или – както ние бихме могли да кажем – между твърденията и ‘като-че-ли-твърденията’):

Напредъкът в науката се осъществява обикновено по следния начин: най-напред една мисъл бива схваната – така както може да бъде изразена например в един да/не-въпрос, – след което се провеждат изследвания, въз основа на които тази мисъл накрая бива разпозната като истинна. Ние изричаме признаването на истината във формата на съобщителното изречение. За тази цел не ни е нужна думата „истинно“. И даже когато я употребяваме, същински утвърдителната сила не лежи в нея, а във формата на съобщителното изречение, а където тази форма загуби утвърдителната си сила, думата „истинно“ също не може да я въз-

станови. Това се случва, когато не говорим сериозно. Както театралната гръмотевица е само привидна гръмотевица, а театралното сражение – само привидно сражение, така и театралното твърдение е само привидно твърдение. Това е само игра, само фикция. Актьорът в своята роля не твърди, той също не лъже даже когато казва нещо, в чиято неистинност е убеден. Във фикцията имаме случай, в който се изразяват мисли, без да се полагат – въпреки формата на съобщителното изречение – действително като истинни [...]. Следователно и при онова, което по формата си се явява като съобщително изречение, все още е уместен въпросът дали то действително съдържа твърдение. И този въпрос следва да се отрече, ако нужната за това сериозност липсва. (Frege 1918, с. 62 сл.)

Когато обсъжда последния цитат и подобни места в съчиненията на Фреге, Майкъл Дамет критикува Фреге, че представя нещата така, сякаш актьорът на сцената извършва нещо ‘по-малко’ от това да прави твърдения (а именно той, да кажем, просто изразява мисли). Напротив, според Дамет актьорът прави нещо ‘повече’: той *играе* правенето на твърдения (Dummett 1973, с. 311). Ако разполагаме със специален знак за твърдене, какъвто Фреге въвежда в своята логическа нотация, и чист израз на мисълта, ние можем да представим твърденето на мисълта, че *p*, по следния начин:

$\vdash(p)$

където „ $\vdash$ “ е индикатор за утвърдителната сила, а „ (p) “ – израз на мисълта, че *p*. Ако въведем сега допълнителен знак за ‘фикционална сила’, например $\ominus$, то онова, което прави актьорът на сцената или разказвачът на една фикционална история, когато употребяват съобщителни изречения, би могло да се символизира така:

$\ominus\vdash(p)$

Тук ‘повечето’, което Дамет изисква, би получило израз чрез $\ominus$. $\ominus$ и „ $\vdash$ “ не бива да бъдат сливани обаче в един единен знак за ‘фикционално твърдение’, защото това би удвоило всички речеви актове, тъй като тогава ние бихме се нуждали например и от знак за фикционален въпрос, знак за фикционална заповед и т.н., докато сега със знака за фикционална сила просто бихме записали ‘играенето на задаване на въпроса дали *p*’ така:

$\ominus?(p)$

Символизирането на илокутивния акт на питане като „ $\ominus?(p)$ “ е заимствано от Searle (1969, с. 31).

Предадена ли е обаче формата на привидните твърдения адекватно чрез „ $\ominus\vdash(p)$ “? Дамет представя нещата така, сякаш към едно същинско

твърдение се добавя нещо, което го превръща в привидно твърдение или – както ние казахме – в твърдение-като-че-ли. Но можем ли да кажем по аналогия, че театралната гръмотевица и театралната битка, които Фреге дава като сравнения, са също истинска гръмотевица и истинска битка с един допълнителен момент? Дали рисунката на една лула е една истинска лула плюс добавен фикционален елемент? Нарисуваната лула и изиграното твърдение не са истинска лула и същинско твърдение, макар че в контекста на картината или в този на театралното представление те *представят* тъкмо една лула и едно твърдение. Във всеки случай ние знаем: при изиграното твърдение въпросът за истината не е уместен.

5. Фикционални истинни без фикционални обекти

Дотук разгледахме фикционалната реч в смисъла на езикова игра, която разказвачът на фикционални истории, актьорът на сцената и т.н. играят. Ние видяхме: характерно за съобщителните изречения, които разказвачът, актьорът и т.н. казват, е, че с тях, употребени в съответния литературен или театрален контекст, не се издига претенция за истинност. Но не можем ли *истинно* да твърдим например, че:

(11) Одисей е цар на Итака

или че:

(12) Шерлок Холмс е живял на Бейкър Стрийт 221В,

и с това да смятаме отрицанията на (11) и (12) за неистинни? Не можем ли *истинно* да кажем също, че:

(13) Одисей не е съществувал.

Не можем ли да се ангажираме по-нататък и с *истината* на приведените по-горе примери (1) и (2)? Не са ли всички тези изречения истинни? (11)–(13), както и (1) и (2), дават сякаш примери за фикционална реч, при която въпросът за истината е напълно уместен. И все пак: как правим истинни твърдения за неща, които не съществуват? За какво говорим в тези твърдения, ако нещата, за които говорим, не само ги няма в момента, но и никога не ги е имало?

В началото на статията беше споменато, че трябва да се прави разлика между говоренето *във* фикцията (дейността, която извършва разказвачът на една фикционална история) и говоренето *за* фикционални персонажи и произведения. Докато при говоренето *във* фикцията имаме работа именно с едно говорене-като-че-ли, при което въпросът за истината е неуместен, то при говоренето *за* фикцията се правят твърдения, които очевидно могат да бъдат истинни или неистинни. Фреге е забелязал това различие (срв. по-горе бел. 3). За разлика от вниманието, кое-

то обръща на говоренето *във* фикцията обаче, той не обсъжда говоренето *за* фикцията в своите съчинения. Въпреки това чрез понятието си за 'смисъл' той ни дава инструмент за анализ *и* на този вид говорене.

Когато в своя 'Пролегомен към една Фрегеанска теория за фикцията' обсъжда различни видове *истинни* изречения, в които се появяват фикционални собствени имена, Волфганг Кюне (Künne 1995, с 141) разграничава пет вида такива изречения: (i) интрафикционални изречения като (11) и (12); (ii) интерфикционални изречения като „Анна Каренина не е живяла в същата държава като Мадам Бовари“ или „Дон Жуан е имал обсебване, което Дон Кихот е нямал“; (iii) онтологически изречения като (13); (iv) трансфикционални изречения като (1) и (2), които, както изглежда, поставят в отношение фикционални и реални обекти; и (v) изречения, които представят смесени случаи на (i)–(iv). Тъй като изречения от тип (ii) могат да се анализират като по-сложен вариант на изречения от тип (i), а (v) е така или иначе само комбинация от останалите видове, тук ще разгледам само изречения от тип (i), (iii) и (iv).

Истинни ли са действително (11) и (12)? Ако ги вземем буквално, то те – според обяснението на Фреге – не биха били нито истинни, нито неистинни, защото съдържат собствени имена без референция, а както казахме по-горе, наличието на референция при собствените имена в едно изречение е предпоставка за неговата истинност или неистинност и съответно за правенето на твърдение чрез неговата употреба. Предметът, към който се отнасяме със собственото име, е онова, за което изказваме или отричаме нещо чрез предиката. Ако този предмет не съществува, то и предикацията, както изглежда, няма да е възможна, защото няма да има на какво да припишем или отречем свойството, което предикатът изразява. Онова, за което говорим в обичайната реч, използвайки сингуларни изречения като (11) и (12), са *референциите* на сингуларните термини. Фреге казва обаче, че има случаи – например непряката реч, изказванията за епистемични нагласи и др., – в които *смисълът* на един сингуларен термин се превръща в негова референция. Такъв ли е случаят в (11) и (12)?

Както поддръжниците, така и критиците на Фреге са забелязали, че точно идеята за превръщането на смисъла в референция е перспективата, от която следва да се анализират изречения от тип (i) в духа на Фреге (срв. Gabriel 1970; Parsons 1982; Künne 1995). (11) и (12) не трябва да се вземат буквално. Те са елиптични изречения, изразяващи мисли, които получат пълен израз например в:

(11*) В поемите на Омир се казва, че Одисей е цар на Итака

(12*) В романите на Конан Дойл се казва, че Шерлок Холмс е живял на Бейкър Стрийт 221В

(11*) и (12*) са истинни. Те могат да бъдат отречени и тогава ще получим неистинни изречения. В тях се появяват думите „в [релевантния литературен текст] се казва, че ...“, които въвеждат един ‘индиректен контекст’, в който думите имат ‘индиректна референция’, а това е – както казва Фреге – техният обичаен смисъл. Казано в терминологията на Карнап, думите „в [релевантния литературен текст] се казва, че ...“ образуват един интензионален контекст (за това, което може да се появи на мястото на трите точки след „че“), т.е. контекст, в който принципът за субституцията не важи за екстензионално еквивалентни изрази (корелативни изрази), а само за интензионално еквивалентни изрази (синонимни изрази)⁷. Кюне (1995, с. 145 сл.) интерпретира тези и подобни думи като един ‘наративен оператор’, който може да се символизира например така: „ N_x : ...“ (където „ x “ е променлива, която може да бъде заместена с имена на релевантните фикционални произведения). Ако съкратим „поемите на Омир“ с „ α “ и „романите на Конан Дойл“ с „ β “, бихме могли да предадем (11*) и (12*) по следния начин:

(11**) N_α : Одисей е крал на Итака

(12**) N_β : Шерлок Холмс е живял на Бейкър Стрийт 221В.

Ако „ $F(a)$ “ е изречение, в което се появява сингуларният термин „ a “, а „ γ “ – името на едно литературно произведение, то тъй като стойността по истинност на „ N_γ : $F(a)$ “ ще зависи само от мисълта, която „ $F(a)$ “ изразява (т.е. от смисъла на „ $F(a)$ “), но не и от стойността по истинност на „ $F(a)$ “, то тя ще зависи и само от онова, което „ a “ допринася за израза на мисълта на „ $F(a)$ “ (т.е. от смисъла на „ a “), но не и от референцията на „ a “, която е ирелевантна за изразената от „ $F(a)$ “ мисъл. Затова „ N_γ : $F(a)$ “ би могло да бъде истинно, дори и когато „ a “ е без референция (а именно – стига мисълта, която „ $F(a)$ “ изразява, да представя част от историята, която „ γ “ разказва). Това показва, че едно изречение и неговите части ‘променят’ своите

⁷ Принципът за субституцията гласи: ако заместим една част от един комплексен израз, който има определена семантична стойност, с друга част, която има същата семантична стойност като подлежащата на заместване част, то семантичната стойност на целия комплексен израз не се променя. Например ако заместим „3 – 1“ в „(3 – 1) + 2“ с „1 + 1“, ще получим израза „(1 + 1) + 2“, който обозначава същото число като израза „(3 – 1) + 2“, защото „3 – 1“ обозначава същото число като „1 + 1“. По подобен начин: ако заместяме корелативни сингуларни термини в едно изречение, стойността по истинност на изречението не се променя, както и ако заместяме синонимни сингуларни термини в едно изречение, смисълът на изречението – изразената от него мисъл – не се променя. За термините „екстензия“ и „интензия“ срв. Полименов 2018, гл. 22; и по-подробно Carnap 1947, ч. I.

референции, когато изречението се появява като подизречение в обсега на „ N_x : ...“. Подизречението започва да *обозначава* мисълта, която иначе *изразява*, а оттук се получава и своеобразието, че сингуларните термини, които се появяват в него и които ни интересуват тук, започват, както изглежда, да *обозначават* частите на мисълта, които иначе *изразяват*.

Автори като Парсънс (1982) се позовават на идеята на Фреге, че в интензионални контексти смисълът на един сингуларен термин се превръща в негова референция (понеже смисълът на изречението, което го съдържа, се превръща в референция на изречението), за да защитят тезата, че според Фрегеанската теория за фикцията фикционалните персонажи като Одисей или Шерлок Холмс са всъщност някакъв специфичен вид интензионални обекти, наричани ‘индивидуални понятия’ (термин, зает от Карнап). Това би означавало обаче, че тогава историите за Одисей и Шерлок Холмс не биха говорили за конкретни обекти – такива, които *принципно* биха могли да имат пространствено-времеви измерения, – а разказват за събития, които са се случили с абстрактни обекти. Това сякаш обяснява факта защо Одисей и Шерлок Холмс не могат да бъдат открити сред конкретните хора в пространството и времето, но от друга страна, създава трудността, че тогава трябва да обясним как така абстрактни обекти – индивидуалните понятия ‘Одисей’ и ‘Шерлок Холмс’ – биха могли да имат конкретни свойства, като например това да са женени (Одисей) или ергени (Шерлок Холмс).

Каква е позицията на Фреге? Какво разбира той под ‘смисъл’ на сингуларен термин? Някакъв интензионален обект? Индивидуално понятие? Парсънс правилно забелязва, че докато Фреге разполага с технически термини, които описват референциите на сингуларните термини (‘предмети’), предикатите (‘понятия’) и изреченията (‘стойности по истинност’), както и такъв за смисъла на изреченията (‘мисъл’), той не разполага с терминология за смисъла на сингуларните термини и този на предикатите (срв. Polimenov 2013, с. 17). Също прави впечатление, че Фреге винаги обяснява смисъла на един сингуларен термин или (а) по отношение на *предмета*, към който се отнасяме с него (т.е. по отношение на неговата референция), или (б) по отношение на *мисълта*, изразявана от съответното съдържащо го изречение.

В контекст (а) Фреге казва: смисълът е начин за определяне (*Bestimmungsweise*) или вид на даденост (*Art des Gegebenseins*) на референцията, или ‘път’ (*Weg*), по който достига до нея. Ако това е така, как може изобщо да има сингуларни термини, които имат смисъл, но не и референция, след като смисълът, както изглежда, е някаква релация между знака и референцията (релация на определяне и презентация на референцията – на път, отвеждащ към нея)? Ние можем да си пред-

ставим нещата по следния начин: смисълът съдържа критерии за идентификация на референцията – критерии, с чиято помощ отделяме един предмет от останалите предмети от съответната област като предмета, за който искаме да изкажем нещо чрез предиката на изречението, в което употребяваме сингуларния термин. Който разбира един сингуларен термин, схваща тези критерии за идентификация. Те биха могли обаче и да не се удовлетворяват от нито един реален предмет. В този случай казваме: сингуларният термин има смисъл, но не и референция.

В контекста на (b) Фреге обяснява: разбирайки едно изречение, ние схващаме изразената от него мисъл. За да разберем изречението, ние трябва да разбираме неговите части, включително – сингуларния термин. Разбирайки един сингуларен термин, ние схващаме онова, което сингуларният термин допринася за израза на мисълта. Това именно е неговият смисъл. Ако обединим сега контексти (a) и (b), можем да кажем: сингуларният термин допринася за израза на мисълта с това, че дава критериите за идентификация на предмета, относно който е мисълта.

Нека видим в един конкретен случай какво означава да схващаме една мисъл и съответно да разбираме изразяващото я изречение. Да разгледаме:

(14) Вечерницата е осветено от слънцето небесно тяло.

Дали сега да разбираме (14), означава да познаваме неговото *условие за истинност*? (14) е истинно, ако *предметът*, към който се отнасяме с „Вечерницата“, т.е. планетата Венера, има свойството да бъде осветено от Слънцето небесно тяло. Същото условие за истинност има и изречението:

(15) Зорницата е осветено от слънцето небесно тяло,

защото *предметът*, към който се отнасяме със „Зорницата“, е *същият* като този, към който се отнасяме с „Вечерницата“. Фреге обаче настоява: (14) и (15) изразяват *различни* мисли, защото е възможно някой, който разбира както (14), така и (15), да смята едното изречение за истинно, а другото за неистинно. Онова, по което изразяваните от (14) и (15) мисли се различават, са различните критерии за идентификация, които имената „Вечерницата“ и „Зорницата“ съдържат. Възможно е и дори е вероятно, разбирайки (14) и (15) и схващайки в техния смисъл два *различни* критерия за идентификация на предметите, относно които са изразените от (14) и (15) мисли, ние да не знаем, че тези критерии биват удовлетворени от един и същ предмет. Един човек, който би бил в тази ситуация, би казал например: аз знам, че звездата на вечерното небе, която се вижда тогава и тогава, там и там, всъщност не е звезда, а планета, но нямам представа дали звездата на сутрешното небе, която се вижда тогава и

тогава, там и там, също е планета. Докато *стойността по истинност* на едно (просто) изречение зависи от *референциите* на сингуларния термин и предиката, които го съставят (и ние описваме тази зависимост, посочвайки неговото *условие за истинност*), схващането на мисълта, която това изречение изразява, включва нещо повече от познаване на условието за истинност, защото за мисълта са конститутивни модусите за идентификация или презентация на съответните предмети и понятия. Докато ‘истината’ на „ $F(a)$ “ зависи от това дали *предметът* a , както и да се отнасяме към него, има свойството да бъде F , то ‘мисълта’, която „ $F(a)$ “ изразява, се конституира от това, че *идентифицируемият като* a обект, *който и да е той*, има свойството F .

Ние можем да разясним говоренето на Фреге за референции на субсентенциалните изрази най-добре от гледна точка на истината на цялото изречение. *Референциите на сингуларния термин и предиката са онова, от което зависи истината на изречението*. В обичайната реч това са предметът, който обозначаваме със сингуларния термин, и принципите за класификация, за които стои предикатът. В едно комплексно изречение обаче, което съдържа едно подизречение по такъв начин, че истината на цялото комплексно изречение зависи от *мисълта*, а не от *стойността по истинност* на подизречението, *смислите*, а не референциите, на сингуларния термини и предиката на подизречението ще бъдат онова, от което ще зависи истината на цялото комплексно изречение. Тъкмо в този смисъл тези смисли биха играли в него ролята на ‘референции’ на сингуларния термин и предиката. Нека вземем един пример. Ако символизирате думите „ x явява, че ...“ с „ B_x : ...“, ние бихме могли да образуваме следното комплексното изречение:

(16) B_x : Вечерницата е осветено от слънцето небесно тяло.

В (16) не можем да заместим „Вечерницата“ със „Зорницата“ *salva veritate* (ненакърнявайки истината), защото това би променило мисълта на подизречението, а това, на свой ред, би могло да промени истината на (16). Ако допуснем, че „Вечерницата“ има същия смисъл като израза „звездата на вечерното небе, която се вижда тогава и тогава, там и там“, ние бихме могли обаче да поставим този израз в (16) на мястото на „Вечерницата“ *salva veritate* (защото заместването в подчиненото изречение се извършва *salva significatione*, т.е. без накърняване на смисъла). Следователно истината на (16) зависи от смисъла, а не от референцията на „Вечерницата“. За истината на (16) е конститутивен модусът на идентификация, който схващаме, когато разбираме „Вечерницата“. Ето защо този модус на идентификация или презентация, който образува обичайно смисъла на „Вечерницата“, както е в (14), се явява в (16) ‘референция’ на „Вечерницата“.

Има ли тук място за някакъв интензионален предмет или индивидуално понятие? Можем ли да кажем, че докато в (14) се отнасяме с „Вечерницата“ към едно небесно тяло, то с този израз се отнасяме в (16) към един интензионален предмет? За един интензионален предмет ли казваме в (16), че някой вярва, че той е осветено от Слънцето небесно тяло? Ако това беше така, то въпросният човек би могъл да изрази в пряка реч мисълта, която му приписваме, че вярва, като каже: „Модусът на презентация на ‘Вечерницата’ е осветено от Слънцето небесно тяло“ или „Смисълът на ‘Вечерницата’ е осветено от Слънцето небесно тяло“. Всичко това изглежда доста неубедително, защото с него бихме допусkali, че е възможно на един абстрактен предмет да бъде присъщо свойство, което, както изглежда, можем да припишем по смислен начин единствено на предмети в пространството и времето.

Фреге обяснява изреченията за вярвания от типа на (16) така: в тях в отношение се поставят хора и мисли. Ето защо в (16) мисълта, че Вечерницата е осветено от Слънцето небесно тяло, не бива *изразена*, а *обозначена* (срв. Frege 1904, с. 246). *Mutatis mutandis* бихме могли да кажем за нашите примери за интрафикционални изречения: мислите, които биват *изразявани* в (11) и (12), биват *обозначавани* в (11**) и (12**), но тук те са само част от мислите, които изразяват самите (11**) и (12**). Фреге, както подсказва бележката от ръкописа „Логика“ (срв. по-горе бел. 3), би интерпретирал предаването на (част от) съдържанието на едно фикционално произведение най-вероятно в терминологията на *мисли* и *индивидуални контексти* и не би въвел фикционалните персонажи като специален вид интензионални предмети (индивидуални понятия).

Нека преминем сега към онтологическите изречения от тип (iii), както и някои подобни на тях. Да разгледаме истинните изречения:

(17) Шерлок Холмс е литературен герой

и

(18) Шерлок Холмс не е историческа личност.

При (17) и (18) не е възможен ходът чрез добавяне на наротивния оператор. Ние не можем да кажем: „ N_{β} : Шерлок Холмс е литературен герой“ или „ N_{β} : Шерлок Холмс не е историческа личност“ просто защото тези неща не се казват в романите на Конан Дойл. Ако използваме едно разграничение на Витгенщайн, можем да кажем: това, че Шерлок Холмс е литературен герой (фикционален персонаж), не се *казва*, а се *показва* в романите на Конан Дойл. Който разбира начина на говорене в тези романи, а именно, че това е едно говорене-като-че-ли, и разбира с това също, че начинът на употреба на собственото име „Шерлок Холмс“ е такъв,

като че ли с това име се реферира към определен човек, той вече знае, че (17) е истинно в известен смисъл. Тъй като в (17) обаче името „Шерлок Холмс“ се ‘употребява’, а не ‘споменава’, (17) не е съвсем безпроблемно от семантична гледна точка, защото ‘употребата’ на името предполага, че то има референция, а това означава, че един предмет (референтът на името) съществува в известен смисъл (както се предполага от употребата на името), докато в друг смисъл същият този предмет не съществува (а именно той не се намира в реалния пространствено-времеви свят). Ето защо (17) би могло да се преформулира метаезиково:

(17*) „Шерлок Холмс“ е фикционално собствено име.

Съчиненията на Фреге позволяват да се допусне, че според него коректният израз на мисълта, изразена в (13), е:

(13*) „Одисей“ не обозначава нищо,

защото (13*) представя начина, по който Фреге (1906а, с. 208) перифразира изречения като (18)⁸. Важното в случая е, че по този начин говоренето за фикционални предмети се свежда до говоренето за фикционални имена и фикционални произведения⁹.

Най-сложни за обяснение са трансфикционалните изречения. При тях също не е възможен ходът чрез добавяне на наротивния оператор. Ние не можем да кажем например вместо (1): „В романите на Конан Дойл се казва, че Шерлок Холмс е фикционален детектив, който е по-известен от който и да е реален детектив от настоящето или миналото“, защото (1) казва неща, които не са част от съдържанието на релевантното фикционално произведение, а както изглежда, факти от реалния свят.

Смятайки, че защитава една Фрегеанска теория за значението, Алонсо Чърч (Church 1956, с. 8) заявява, че изречението „Шлиман е издирвал Троя“ не утвърждава една релация между Шлиман и Троя, защото Троя е била смятана тогава просто за един фикционален град, а между Шлиман и понятието за Троя¹⁰. Едва ли обаче можем да вменим на Шлиман, че

⁸ Срв. подобно Frege (1914а, с. 250), а също и метаезиковия начин, по който Фреге (1892а, с. 40) казва, че Кеплер (не) е съществувал.

⁹ Кюне (1995, с. 151 сл.) предлага на мястото на метаезиковото „ $\neg \exists x (N_x \text{ ‘Одисей’ обозначава } x)$ “, където „Одисей“ се споменава, да използваме наротивния оператор и да предадем мисълта като: „ $\neg \exists x (N_x : \text{Одисей} = x)$ “, където „Одисей“ се употребява.

¹⁰ Чърч (1951, с. 111) нарича този вид понятия ‘индивидуални понятия’, като примерите му са „Мисля за Пегас“, „Понсе де Леон е търсил извора на вечната младост“ и „Барбара Вилерс не е била толкова целомъдрена колкото Диана“. В тях се появяват сингуларните термини „Пегас“, „изворотът на вечната младост“ и „Диана“, обозначаващи според него индивидуални понятия.

е издирвал едно понятие (един фикционален обект). Най-малкото, ако беше решил да 'издирва' понятие, той едва ли щеше да го търси в пространството и времето. Фреге би казал, че започвайки да издирва Троя (или останките от нея), Шлиман тутакси напуска фикцията и преминава в областта на науката. С това обаче той вече предполага, че собственото име „Троя“ има референция, макар и самият той да не знае точно къде тя може да бъде локализирана.

Но какво е правил Омир, когато е писал *Илиада* и е говорил за Троя? Дали само се е държал така, *като че ли* прави твърдения, или, напротив, е смятал, че описва 'исторически' личности и събития (изобразени, разбира се, в перспективата на естествените за онова време митологически измерения на света)? Понеже този въпрос е доста сложен и спекулативен и съответно би ни отклонил от настоящата тема, нека, тъй като интенциите например на Конан Дойл изглеждат за съвременния читател далеч по-ясни от тези на Омир, попитаме дали има смисъл някой да започне да издирва Шерлок Холмс (или следите от него) в реалния свят? От гледна точка на Фрегевото схващане за фикционалната реч това би било напълно безсмислено и признак за това, че този човек не разбира езиковата игра, която Конан Дойл играе в своите романи. Дейвид Люис (Lewis 1978, с. 39) обаче обръща внимание, че макар да е много малко вероятно, все пак е *възможно* Конан Дойл, от една страна, да е написал своите истории за Шерлок Холмс като чиста фикция, но въпреки това, от друга, по стечение на обстоятелствата в нашия свят да е съществувал човек, на когото, макар и Конан Дойл да не е знаел нищо за него, да са се случили същите неща като тези, описани в историите на Конан Дойл, и който дори да се е казвал „Шерлок Холмс“.

Подобна възможност обсъждат Гилбърт Райл и Джордж Е. Мур по отношение на *Посмъртните записки на клуба „Пикуик“*, като допускат един реален Самюъл Пикуик, за когото Дикенс не е знаел нищо. Докато Райл (Ryle 1933, с. 39) е на мнение, че в *този* случай изреченията на *Посмъртните записки на клуба „Пикуик“* биха били *истинни* за реалния Самюъл Пикуик (а оттук следва, че името „Самюъл Пикуик“, както е използвано в романа, би се отнасяло към реалния човек), то Мур (Moore 1933, с. 69) възразява, че след като интенцията на Дикенс не е била да ни разказва за реалния Самюъл Пикуик, то нито изреченията от романа биха могли да бъдат относно него, нито името, което се появява в тях, би могло да се отнася към него.

Фреге стои по-близо до позицията на Мур. Изреченията от един роман, доколкото с тях се правят по същество само привидни твърдения, не биха могли да бъдат относно един реален човек, а следователно, и имената, които се появяват в тях, обозначават някого само привидно.

Това обаче не е пречка да *употребяваме* същите тези изречения и извън фикцията, за да правим в този случай твърдения относно определен човек, както се случва в примера с Дон Карлос. Според семантиката на Фреге всеки е свободен да напусне областта на фикцията и да започне да издирва, да кажем, Шерлок Холмс (или по-точно, да се опита да установи дали името „Шерлок Холмс“ е празно), ако по някаква причина намира за интересно например проучването на въпроса дали Конан Дойл е използвал прототип и т.н., точно както и, обратно, всеки би могъл да напусне областта на науката и да организира разиграването например на един исторически трактат от актьори на сцената¹¹ Важното е да не объркваме тези две области и да знаем, че в науката се водим от въпроса за истината, който е ирелевантен във фикцията¹².

Какво става обаче с изречения (1) и (2)? Готфрид Габриел (Gabriel 1987, с. 369–374) и Кюне (1995, с. 156–160) обръщат внимание в критиките си към Парсънс (1982), че предикатът „известен“ е епистемичен предикат. Един обект няма сам по себе си свойството да бъде известен, а само по отношение на други обекти, които го *познават*. Можем ли да заместим „известен“ в (1) и (2) с предикат, който не включва в съдържанието си отнасяне към интенционалните актове на други обекти? Можем ли например да кажем: „Шерлок Холмс (е фикционален детектив, който) е разкрил повече заплетени престъпления от който и да е реален детектив от настоящето или миналото“? Това твърдение звучи странно, защото ние знаем, че фикционалният персонаж Шерлок Холмс не е разкрил нито едно реално престъпление. Известността на един човек може да се интерпретира, както изглежда, като известност на неговото име. Ето защо Габриел (1987, 373) предлага да перифразираме (1) и (2) по следния начин:

(1*) „Шерлок Холмс“ е фикционално детективско име, по-известно от името на който и да е реален детектив от настоящето или миналото.

(2*) Едно фикционално детективско име е по-известно от името на който и да е реален детектив.

¹¹ Известни са и гранични случаи като този, в който едно театрално представление се е състояло само в това, че Жана Моро, седнала на един стол на сцената, е чела *Principia Mathematica* на Нютон (срв. Gabriel 1983, с. 7).

¹² Заслужава внимание фактът, че Фреге е съвременник на откритията на Шлиман. Ние можем да предполагаме, че примерите с името „Одисей“ или изречението „Дворецът на Приям е бил дървен“ са били актуални за него и читателите му.

Начинът, по който Фреге прецизира онтологическите изречения от тип (iii), навежда на мисълта, че той вероятно би приел (1*) и (2*) за по-точен израз на мислите от (1) и (2). Във всеки случай нещата изглеждат така, че изреченията, с които се правят истинни твърдения за фикционални предмети, могат да се сведат до изречения за фикционални имена и произведения.

*

Нека в заключение обобщим резултатите, до които достигнахме. Ако изходим от разграничението между говорене във фикцията и говорене за фикцията, можем да кажем, че говоренето във фикцията е една специфична езикова игра, която се характеризира чрез една като-че-ли-употреба на изреченията и техните части. При нея се правят твърдения, задават се въпроси, дават се заповеди и т.н., но тези твърдения, въпроси и заповеди са само игра. Те са такива само в рамките на тази игра. Това обяснява защо във фикционалното говорене е възможно да се използват имена без референции, предикати без еднозначни принципи за класификация и под. Според Фреге основната отличителна черта на езиковата игра на разказване на фикционални истории (в литературата) и разиграване на фикционални събития (в театъра) се състои в това, че отнесеността към действителността на изреченията, типична за обичайното говорене и особено за правенето на твърдения, е снета.

Що се отнася до правенето на твърдения за фикционални персонажи и събития, то то също като обичайното говорене за света е истинно или неистинно. Ние, следвайки разграничения от вторичната литература, различихме три основни типа такива твърдения. Истинността на интрафикционалните твърдения може да се обясни чрез интензионалните контексти, които те създават. При това не е нужно да допускаме съществуването на интензионални обекти. За това допускане важи с обратен знак това, което Парсънс казва за теорията за фикцията на Фреге: то по-скоро създава, отколкото решава проблеми. Онтологичните фикционални твърдения могат да се интерпретират най-безпроблемно като метаезикови изказвания. Такава интерпретация е уместна, както изглежда, и при трансфикционалните твърдения. Тук можем да кажем, че поне част от тях биха могли да се анализират по този начин.

Литература:

Полименов, Т., 2018. *Истина и смисъл. Категории на логическия анализ на езика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

- Aschenbrenner, K., 1968. „Implications of Frege’s Philosophy of Language for Literature“, in: *The British Journal of Aesthetics* 8, pp. 319–334.
- Carnap, R., 1947. *Meaning and Necessity. A Study in Semantics and Modal Logic*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Church, A., 1951. „The Need for Abstract Entities in Semantic Analysis“, in: *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* 80, pp. 100–112.
- , 1956. *Introduction to Mathematical Logic*. Vol. 1. Princeton: Princeton University Press.
- Dummett, M., 1973. *Frege: Philosophy of Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press, ²1981.
- Frege, G., 1884. *Die Grundlagen der Arithmetik*. Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner.
- , 1891. Brief an Husserl (24.05), in: Frege 1976, pp. 94–98.
- , 1892a. „Über Sinn und Bedeutung“, in: *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 100, pp. 25–50.
- , 1892b. „[Ausführungen über Sinn und Bedeutung]“, in: Frege 1969, pp. 128–136.
- , 1897. „Logik“, in: Frege 1969, pp. 137–163.
- , 1902. Brief an Russell (28.12), in: Frege 1976, pp. 234–237.
- , 1904. Brief an Russell (13.11), in: Frege 1976, pp. 243–248.
- , 1906a. „Einleitung in die Logik“, in: Frege 1969, pp. 201–212.
- , 1906b. „Kurze Übersicht meiner logischen Lehren“, in: Frege 1969, pp. 213–218.
- , 1914a. „Logik in der Mathematik“, in: Frege 1969, pp. 219–270.
- , 1914b. Brief an Jourdain (undated), in: Frege 1976, pp. 126–129.
- , 1915. „Meine grundlegenden logischen Ansichten“, in: Frege 1969, pp. 271–272.
- , 1917. Brief an Dingler (06.02), in: Frege 1976, pp. 33–36.
- , 1918. „Der Gedanke. Eine logische Untersuchung“, in: *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus* 1, pp. 58–77.
- , 1919a. „Die Verneinung. Eine logische Untersuchung“, in: *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus* 1, pp. 143–157.
- , 1919b. „Aufzeichnungen für Ludwig Darmstaedter“, in: Frege 1969, pp. 273–281.
- , 1923. „Logische Untersuchungen. Dritter Teil: Gedankengefüge“, in: *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus* 3, pp. 36–51.
- , 1924. „Erkenntnisquellen der Mathematik und der mathematischen Naturwissenschaft“, in: Frege 1969, pp. 286–294.
- , 1969. *Nachgelassene Schriften*. Ed. by F. Kambartel et al. Hamburg: Meiner, ²1983.
- , 1976. *Wissenschaftlicher Briefwechsel*. Ed. by G. Gabriel et al. Hamburg: Meiner.
- Gabriel, G., 1970. „Frege über semantische Eigenschaften der Dichtung“, in: *Linguistische Berichte* 8, pp. 10–17.
- , 1983. „Über Bedeutung in der Literatur. Zur Möglichkeit ästhetischer Erkenntnis“, in: G. Gabriel, 1991. *Zwischen Logik und Literatur. Erkenntnisformen von Dichtung, Philosophie und Wissenschaft*. Stuttgart: Metzler, pp. 2–18.
- , 1987. „Fictional Objects? A ‘Fregean’ Response to Terence Parsons“, in: *Modern Logic* 3 (1993), pp. 367–375. [Tr. of G. Gabriel, 1987. „Sachen gibt’s, die gibt’s gar nicht. Sind literarische Figuren fiktive Gegenstände?“, in: *Zeitschrift für Semiotik* 9, pp. 67–76.]
- Kant, I., 1790. *Kritik der Urteilskraft*. Köln: Könnemann, 1995.

- Künne, W., 1995. „Fiktion ohne fiktive Gegenstände: Prolegomenon zu einer Fregeanischen Theorie der Fiktion“, in: J. L. Brandl et al. (eds.), 1995. *Metaphysik. Neue Zugänge zu alten Fragen*. Bonn: Akademia Verlag, pp. 141–161.
- Lewis, D., 1978. „Truth in Fiction“, in: *American Philosophical Quarterly* 15, pp. 37–46.
- Moore, G. E., 1933. „Imaginary Objects“, in: *Proceedings of the Aristotelian Society*, Suppl. vol. 12, pp. 55–70.
- Parsons, T., 1975. „A Meinongian Analysis of Fictional Object“, in: *Grazer Philosophische Studien* 1, pp. 73–86.
- , 1980. *Nonexistent Objects*. Yale University Press: New Haven.
- , 1982. „Fregean Theories on Fictional Objects“, in: *Topoi* 1, pp. 81–87.
- Polimenov, T., 2013. „Teile des Sinns und Teile der Bedeutung“, in: *Wismarer Frege-Reihe* 2, pp. 11–31.
- Ryle, G., 1933. „Imaginary Objects“, in: *Proceedings of the Aristotelian Society*, Suppl. vol. 12, pp. 18–43.
- Searle, J., 1969. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1975. „The Logical Status of Fictional Discourse“, in: J. Searle, 1979. *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 58–75.
- Textor, M., 2011. „Sense-Only-Signs: Frege on Fictional Proper Names“, in: *Grazer Philosophische Studien* 82, pp. 375–400.

За перформативната логика на Остин и за молитвата „За дързостно заклели се“ в славянския евхологий

Мария Шнитер (Пловдив)

Когато разгръща своята теория на речевите актове, Д. Остин очевидно среща трудности при точното дефиниране и класифициране на клетвата¹. Тя сякаш упорито се изплъзва от стройната му класификационна схема, не само поради многозначността на самата дума (swear = ‚кълна (се)‘, но и ‚проклинам‘, и дори ‚псувам‘), но и заради обозначаваното чрез нея трудно определимо съотношение между „истинност“ и „неистинност“, както и заради способността ѝ да бъде употребена „за облекчаване на чувствата ни“ (с. 95), т.е. в чисто експресивна функция. След известно колебание Остин помещава клетвата едновременно в две групи речеви актове. Първата е на т.нар. „комисиви“ (т.е. глаголи, изразяващи обвързване – commitment – на говорещия с определени действия) от типа „обявявам намерението си“, „поемам задължението“, „давам думата си“, „давам обет“, „кълна се“. Втората група са обозначените като „бехабитиви“ (глаголи, служещи „да изразят реакция ..., както и ... отношение към нечие минало или предстоящо държане“ – с. 140), където основен е типът „проклинам“, очевидно основаващ се на второто лексикално значение на клетва.

В нашето изследване ние ще се занимаем малко по-подробно с първата от тези употреби на клетвата, като оставим настрана безспорно изключително интересните перспективи на едно изследване на клетвата проклятие от гледна точка на езиковата логика².

Полагането на клетва представлява интересен пример за перформатив с „двойна“ насоченост. Ако го разгледаме откъм неговите „условия за успешност“, ще се изненадаме до каква степен липсата на „приета конвенционална процедура“ и точно определени „лица и обстоятелства“ при заклеването се компенсират от наличието на „мисли, чувства и намерения“ от страна на лицето, полагащо клетвата, да се държи „по въпросния

¹ Остин, Д. *Как с думи се вършат неща*. София: ИК К&Х, 1996, вж. 95, 131, 133–141; вж чудесния коментар по темата у Георгиев, Б. *Перформативите в богослужението и науката*. *Studia semiotica*, II, 2010. http://ebox.nbu.bg/sem14/view_lesson.php?id=1 (2.6.2018), както и богатата литература там.

² Вж. по темата Желъвис, В. И. *Поле брани. Сквернословие как социална проBLEMA*. Ценен теренен материал. – В: Дабева, М. *Български народни клетви*. Принос към изучаването на народната душа и народния живот. С., 1934. Крумова-Цветкова, Лилия. *Българските благословии, пожелания и клетви – част от националната самобитност и културното наследство*. София: ЕМАС, 2010.